

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ІНТЕГРОВАНИХ ФОРМУВАНЬ РОЗПОДІЛЬЧИХ ВІДНОСИН ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Анотація: В статті розглянуто систему розподільчих відносин учасників інтеграційного процесу підкомплексу АПК на основі застосування інтеграційних механізмів та обґрунтування заходів по забезпеченню еквівалентності розподільчих відносин інтегрованих формувань, направлених на підвищення їх конкурентоспроможності

Постановка проблеми. Ефективність сільськогосподарського виробництва в яких знаходиться агропродовольчий комплекс України характеризується наявністю цілого ряду організаційно-економічних проблем, до яких слід віднести проблему нееквівалентності розподільчих відносин господарюючих суб'єктів. Тривале порушення еквівалентності стосунків обміну і розподілу у вітчизняному АПК, що виявляється в міжгалузевому і внутрігалузевому диспаритеті цін, привело до диспропорцій в розвитку учасників виробничо-технологічного ланцюжка, фінансовій неспроможності багатьох сільськогосподарських підприємств АПК, підриванні їх зацікавленості у вживанні режиму ресурсозберігання. У даному контексті значної ролі набувають процеси агропромислової інтеграції, сприяючі забезпеченню умов вирівнювання міжгалузевого обміну між суб'єктами АПК, соціально-економічної спроможності і взаємовигідності участі в інтегрованій структурі і підвищення ефективності їх розвитку.

Становлення і розвиток вертикально-інтегрованих структур трансформуює систему розподільчих відносин господарських учасників АПК, реалізація яких здійснюється завдяки розробці і освоєнню економічного механізму. Реалізуючи власний механізм управління вартістю продукції, вертикально-інтегрована структура в змозі сформувати власний внутрішній (внутрішньогруповий) ринок, що базується на регульованих витратах, трансфертних цінах, а також системі внутрішньогрупового кредитування. При цьому недостатній

рівень обґрунтованості системи розподільчих відносин, економічних механізмів її регулювання, знижує ефективність інтеграційної співпраці, сприяє неповному використанню потужного потенціалу інтеграції. Необхідність посилення наукової складової в розробці механізмів регулювання організаційно-економічної взаємодії суб'єктів агропромислової інтеграції, направлених на забезпечення еквівалентності розподільчих відносин, визначає актуальність теми нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні та практичні аспекти розвитку інтеграції агропромислового виробництва розглядалися в різні періоди у працях економістів-аграрників В.Г.Андрійчука, П.С.Березівського, В.І.Бойка, Т.Г.Дудара, С.Л.Дусановського, В.В.Зіновчука, М.М.Ільчука, М.П.Коржинського, М.Я.Месель-Веселяка, Т.Л.Мостенської, О.М.Онищенка, М.М.Паламарчука, П.Т.Саблука, В.П.Ситника, А.М.Стельмащука, О.М.Шпичака, В.Й.Шияна та інших вчених. Їх наукові розробки стосуються широкого кола питань і є дуже важливі, хоча особливості системи розподільчих відносин господарюючих суб'єктів в цих дослідженнях висвітлені недостатньо.

Виділення невирішеної раніше частини загальної проблеми. В той же час залишаються недостатньо вивченими теоретичні і практичні аспекти забезпечення еквівалентності розподільчих відносин суб'єктів АПК на основі формування і ефективного функціонування вертикально-інтегрованих структур з врахуванням регіональних і галузевих особливостей, рівня диференціації ресурсного потенціалу суб'єктів інтеграції. Необхідність посилення наукової складової організації стосунків обміну і розподілу між суб'єктами агропромислової інтеграції визначила вибір теми написання статті.

Мета статті. *Мета даної статті* полягає у визначенні системи розподільчих відносин учасників інтеграційного процесу підкомплексу АПК на основі вживання інтеграційних механізмів. Відповідно до мети статті обґрунтовано заходи по забезпеченню еквівалентності розподільчих відносин інтегрованих формувань направлених на підвищення їх конкурентоспроможності.

Досягненню мети сприяли загальнонаукові методи: методи емпіричних досліджень (вимір, порівняння, спостереження), методи теоретичних досліджень (аналіз і синтез).

Виклад основного матеріалу дослідження. У власному розумінні слова інтеграція означає організаційне поєднання технологічно пов'язаних між собою різнорідних видів діяльності з притаманними їм функціями з метою виробництва кінцевого продукту і доведення його до споживача, а також досягнення на цій основі вищих економічних результатів. Коли йдеться про агропромислову інтеграцію в широкому сенсі слова, мають на увазі розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, які пов'язані між собою, технологічно й об'єктивно орієнтовані на поєднання їх матеріальних інтересів у процесі виробництва і реалізації кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини. Посилення таких зв'язків є закономірним явищем.

У процесі поглиблення суспільного поділу праці сільське господарство самостійно вже не може забезпечувати умови власного відтворення. Це зумовлено тим, що розвиток даної галузі все більшою мірою залежить від промисловості, що поставляє селу необхідні засоби виробництва. Їх питома вага в структурі спожитих матеріальних ресурсів знаходиться в межах 3 – 38%. Тобто темпи й ефективність розширеного відтворення в сільському господарстві значною мірою залежать від розвитку першої сфери АПК – фондоутворювальних галузей, їх здатності забезпечити його знаряддями і предметами праці в необхідному обсязі, асортименті та якості.

З іншого боку, істотно підвищується роль самого сільського господарства в розвитку і поглибленні міжгалузевих зв'язків в межах АПК. Вироблена в цій сфері матеріального виробництва продукція надходить як сировина в ряд галузей промисловості для переробки, причому частка сільськогосподарської продукції, що використовується для промислової переробки, постійно зростає і нині перевищує 60%. Зважаючи на досвід індустріально розвинутих країн, в яких даний показник досягає 90%, та на сучасні тенденції до прискоро-

реною розвитку переробних виробництв, неважко передбачити, що в майбутньому роль сільського господарства як постачальника сировини збільшуватиметься.

Як бачимо, спостерігається значне розширення і поглиблення міжгалузевих зв'язків за двома напрямками – з одною боку, в результаті задоволення всезростаючих потреб сільською господарства продукцією фондоутворювальних галузей, а з другою, – через збільшення поставок сільськогосподарської сировини на промислову переробку галузям харчової і легкої промисловості. Існує також третій, надто важливий напрям розширення міжгалузевих зв'язків – здійснення різних видів діяльності з обслуговування сільськогосподарського виробництва шляхом створення ремонтних, агрохімічних, меліоративних та інших агросервісних підприємств і організацій, що в сукупності утворюють виробничу інфраструктуру АПК. Її функціональне призначення – створення необхідних умов для нормального функціонування основної ланки АПК тобто її другої сфери сільськогосподарського виробництва.

Агропромислова інтеграція у власному сенсі слова означає певне організаційне поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини і досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній матеріальній заінтересованості і відповідальності всіх учасників агропромислового виробництва за кінцеві результати господарювання.

Даний вид інтеграції називають вертикальною інтеграцією. Вона може організаційно поєднувати всі або основні стадії агропромислового виробництва й обігу, зокрема виробництво сільськогосподарської сировини, її транспортування, зберігання, переробку і реалізацію кінцевого продукту [1].

В процесі функціонування господарюючих суб'єктів АПК між ними виникає комплекс взаємозв'язаних і взаємодоповнюючих організаційно-економічних стосунків, що включає наступні блоки: блок стосунків власності (земельні, майнові); блок стосунків розподілу (обміну і вжитку); блок організаційних стосунків (стосунків в процесі організації виробництва); блок сто-

сунків управління; блок трудових стосунків; блок стосунків з державою. При цьому центральної складової системи організаційно-економічних стосунків суб'єктів АПК, що визначає ефективність, вигідність їх функціонування у рівних долях, є саме система розподільних стосунків (стосунків обміну і розподілу).

У сучасному аграрному секторі вітчизняної економіки залишається невирішеним цілий ряд організаційно-економічних проблем, що значно знижують ефективність сільськогосподарського виробництва, – переробки, ключової серед яких, на думку провідних українських вчених-економістів (В.Г. Андрійчука, М.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, і ін.) виступає проблема нееквівалентності розподільних стосунків між господарюючими суб'єктами АПК [5]. Поява цілого класу комерційно-посередницьких структур на тлі слабкого розвитку інфраструктурної складової, а також неефективній «регуляторній» функції державних органів влади сприяло інтенсивному зростанню рівня трансакційних витрат суб'єктів АПК, посилювало ситуацію відносно розподільних пропорцій.

У основу ефективності стосунків обміну і розподілу покладена категорія «еквівалентності», що передбачає забезпечення рівного рівня прибутковості поточних, капітальних вкладень окремих учасників виробничо-вартісного ланцюжка. Поліаспектний аналіз системи організаційно-економічної взаємодії учасників вертикально-інтегрованих структур АПК дозволив виділити основні чинники, що детермінують розвиток системи внутрішньогрупових розподільних стосунків: комплекс ендогенних чинників, що включає блок інтраекономічних чинників, блок внутрішньогрупових виробничих чинників, блок внутрішньогрупових фінансових чинників, блок внутрішньогрупових соціальних чинників; комплекс екзогенних чинників, що включає блок ринкових чинників, блок інституційних чинників, блок чинників державного регулювання (рис. 1).

Рис. 1 . Основні чинники еквівалентності розподільчих відносин в рамках вертикально-інтегрованих структур АПК

Перспективним напрямом вирішення вказаної проблеми між учасниками АПК виступає розвиток інтеграційних процесів, що трансформують систему розподільчих відносин. У основі організації системи розподільчих відносин суб'єктів агропромислової інтеграції можуть бути покладені наступні принципи: принцип взаємодоповнювання інтересів суб'єктів розподільчих

відносин; принцип транспарентності структури, правил формування відносин обміну і розподілу; принцип асоціативності (взаємодія рівноправних і зацікавлених суб'єктів); принцип паритетності змінно - розподільчих відносин (паритету відносин обміну і розподілу); принцип взаємної підконтрольності міжсистемних (міжгосподарських) потоків; принцип інноваційної орієнтованості взаємодії інтеграційних систем; принцип мобільності і адаптивності розподільчих відносин.

Найбільша дія на рівень організації розподільчих відносин в інтегрованому формуванні надають група економічних чинників, а також група внутрішньогрупових фінансових чинників (особливо, система внутріфірмового бюджетування, контролінгу; використовується модель взаєморозрахунків учасників інтегрованих формувань; структура центрів фінансової відповідальності).

Проведене дослідження показало, що розподільні відносини у вертикально-інтегрованому формуванні можуть бути організовані на основі нормативно-розподільчої і цінової моделі. Якщо в рамках нормативно-розподільчої моделі економічні відносини будуються шляхом розподілу підсумкового фінансового результату діяльності інтегрованого формування пропорційно вкладу учасників в спільне виробництво, то в рамках цінової моделі взаєморозрахунок здійснюється по проміжному результату з використанням трансфертних цін. Величина індивідуального вкладу окремих учасників вертикально-інтегрованого агропромислового формування визначається одним з методів: нормативно-витратним, нормативно-ціновим, нормативно-ресурсним.

У першому випадку критеріями розподілу підсумкового фінансового результату можуть виступати нормативні матеріальні витрати, фонд оплати праці, амортизаційні відрахування, нормативна собівартість. Використання нормативно-цінового методу передбачає включення в розрахунки величини нормативного прибутку. Нормативно-ресурсний метод передбачає визначення ресурсоемкості окремих видів продукції, для чого підсумовуються в грошовій

оцінці всі види виробничих ресурсів, використовуваних в їх виробництві, і визначається доля кожного учасника інтегрованої структури.

Основною проблемою організаційно-економічної взаємодії суб'єктів аграрного підкомплексу є збереження нееквівалентності розподільчих відносин (відносини обміну і розподілу). Монопольне положення підприємств переробної сфери і суб'єктів трансакційного сектору, зумовило значне зниження долі сільгосптоваровиробників (зернових господарств) в структурі оптової ціни (26,5%) в порівнянні з питомою вагою переробних підприємств (33,8%) і організацій сфери торгівлі (39,7%) при абсолютній домініанті їх витрат (68,7%) (проти 19,5% і 11,8% у переробного і торгівельного блоків відповідно), що приводить до низької ефективності, а частенько і збитковості виробничо-господарської діяльності [4].

При цьому найбільш поширеною формою інтеграційних трансакцій суб'єктів виробничо-вартісного ланцюжка агропромислового підкомплексу («виробництво – зберігання, доопрацювання – переробка – реалізація») залишається квазіінтеграція (відносна контрактація), гібридна форма угод, в основі яких лежить спеціалізований механізм управління операціями, що передбачає існування двосторонньої залежності між учасниками ринку без повної інтеграції. Регулювання розподільних стосунків через економічний механізм підрядної контрактації, контракту авансування і договору спільної діяльності дозволить забезпечити зростання долі сільськогосподарських господарств в ціні кінцевої продукції. В той же час відсутність координаційного центру управління розподільними стосунками учасників квазіінтеграції істотно знижує його ефективність.

Для підвищення системи виробничо-технологічних і організаційно-економічних зв'язків, між учасниками агропромислового підкомплексу необхідно:

– стабілізація динаміки виробництва сільськогосподарської продукції її переробки за рахунок державної підтримки малих форм господарювання, а також інтенсифікації інвестиційної активності корпоративного сектора економіки

(корпоративного підприємництва);

– збереження екстенсивного характеру сільськогосподарського виробництва в агропідкомплексі при високому рівні його дотаційності (в середньому до 32%) [2];

– «переорієнтація» внутрішньорегіональних сільськогосподарських потужностей на сировинне забезпечення сировиною не тільки борошномельного, а і комбікормового виробництва; скорочення середньорегіонального рівня фондоозброєності сільськогосподарських підприємств зернового підкомплексу;

– збереження незбалансованості розвитку зернових, м'ясомолочних господарств і потужностей по зберіганню, переробці продукції як на рівні регіону, так і на рівні окремих районів, виражених в недостатній завантаженості або перевантаженості виробничих потужностей;

– збереження нееквівалентності розподільчих відносин між господарськими суб'єктами підкомплексу, що формують повний виробничо-технологічний цикл, неефективності договірних відносин, що частенько мають формальний характер між аграрними підприємствами і заготівельно-складськими організаціями; монополізму переробних організацій по відношенню до сільськогосподарських товаровиробників;

– створення переробними підприємствами власних сировинних баз і системи залежних сільськогосподарських підприємств;

– посилення ролі крупних інтегрованих структур на агропродовольчому ринку.

У сільському господарстві розвивається і горизонтальна інтеграція як форма міжгосподарського співробітництва, за якої досягається вищий економічний ефект і нерідко здійснюється поглиблення спеціалізації на окремих стадіях єдиного технологічного процесу. Така інтеграція розвивається, наприклад, у зерновиробництві шляхом встановлення організаційно-економічних зв'язків між елітно-насінневими репродуктивними підприємствами та підприємствами по виробництву товарного зерна. Різновидом такої

інтеграції є науково-виробничі системи, які вперше стали створюватися в 1986 – 1987 рр. з метою одержання їх учасниками – сільськогосподарськими підприємствами кваліфікованої допомоги від головного підприємства – науково-дослідної установи у впровадженні в практику прогресивних технологій інших досягнень НТП і передового досвіду, а також в удосконаленні форм і методів організації праці і виробництва [3]. По суті, будь-яке кооперування сільськогосподарських товаровиробників є проявом горизонтальної інтеграції.

Організаційною формою агропромислової інтеграції є агропромислові формування. Розрізняють два типи існуючих на Україні інтегрованих формувань: регіональні і господарські. Регіональні агропромислові формування представлені переважно агропромисловими асоціаціями, холдингами, а господарські – агропромисловими підприємствами і агрофірмами.

У функціонуючих нині інтегрованих формуваннях, насамперед у господарських, досягається реальне поєднання сільськогосподарського і промислового виробництва. В результаті цього виробництво продукції сільського господарства, її транспортування, переробка і реалізація з відокремлених ланок перетворюється на єдиний виробничий процес, що з економічної точки зору характеризується взаємною матеріальною заінтересованістю і відповідальністю всіх учасників агропромислового виробництва за результати діяльності – виробництво і реалізацію кінцевої продукції.

В умовах реальної інтеграції сільськогосподарського і промислового виробництва створюється додатковий синергічний ефект, що проявляється у вищій економічній ефективності інтегрованого виробництва порівняно з відокремленим. Джерелами одержання інтегрованими формуваннями синергічного ефекту є:

– істотне зменшення втрат сільськогосподарської продукції, передусім тієї, що швидко псується, за рахунок зведення до мінімуму розриву між її збиранням і промисловою переробкою;

– збільшення обсягу виробництва кінцевої продукції за рахунок утилізації нестандартної сільськогосподарської продукції та побічних відходів, які без інтегрованого виробництва повністю пропадають або використовуються нерационально (так тваринам нерідко згодують нестандартні овочі, фрукти тощо);

– скорочення витрат на транспортування продукції до місць переробки на великих переробних підприємствах і на зустрічні заводи продовольчих товарів для споживання місцевим населенням. Це особливо важливо в умовах високої вартості енергоносіїв.

Слід також зазначити, що інтегровані формування одержують додатковий ефект, завдяки виробництву і реалізації кінцевої продукції. Це зумовлено тим, що найвищого рівня віддачі авансового капіталу і поточних витрат досягають ті підприємства АПК які функціонують на завершальній стадії виробничого циклу, здійснюючи виробництво і реалізацію кінцевої продукції. Адже остання завжди оцінюється вище, ніж сировина саме завдяки більшій окупності витрат, досягнутій за рахунок споживача. В умовах відокремленого виробництва цей додатковий ефект одержують переробні підприємства, тимчасом як суто аграрні підприємства позбавлені можливості поліпшувати свій фінансовий стан за рахунок цього виду ефекту. В умовах поєднання сільськогосподарського і промислового виробництва власниками даного ефекту стають інтегровані формування. Останні самостійно приймають рішення щодо зміни асортименту продукції й обсягу продажу відповідно до кон'юнктури ринку, а також ведуть необхідну маркетингову діяльність з тим, щоб задовольнити споживчий ринок і підвищити прибутковість власного виробництва.

Одержуючи більше доходів порівняно із звичайними аграрними підприємствами, інтегровані формування успішніше вирішують господарські та економічні питання, забезпечують вищу соціальну захищеність своїх працівників, що є важливою ознакою соціально орієнтованої ринкової економіки.

Інтегровані формування створюють працівникам широку технологічну базу прикладання кваліфікованої праці і тим самим забезпечують повнішу зайнятість працівникам протягом року, а також нерідко пом'якшують сезонність виробництва.

У інтегрованій структурі треба знайти ефективніший ланцюжок виробництва, переробки і реалізації продукції, собівартість якої знижується унаслідок зменшення проміжних ланок-посередників, а також за рахунок створення гарантованих сировинних зон інтегрованого об'єднання. У основу формування вертикально-інтегрованої структури покладена не територіальна ознака, а приналежність сільськогосподарських учасників до сировинної зони агропромислового підкомплексу регіону.

Центральною проблемою організації системи економічних розподільних стосунків виступає проблема забезпечення еквівалентності розподілу доходу (прибутку) між сільськогосподарськими учасниками інтеграції, вирішення якої вимагає науково обґрунтованого методичного підходу. У основі розробленого автором методичного підходу до організації розподільчих відносин між господарськими учасниками вертикально-інтегрованої корпоративної структури покладена комбінація використання нормативно-розподільчої моделі, що передбачає розподіл підсумкового фінансового результату інтегрованого формування пропорційно індивідуальному внеску господарських учасників у спільну виробничо-господарську діяльність без попередньої оплати проміжної продукції, з організацією системи товарного кредитування компанією, що управляє, господарських учасників групи. При цьому передбачається визначення величини індивідуального вкладу окремих учасників інтеграції за допомогою нормативно-ресурсного методу, що передбачає визначення ресурсоемкості окремих видів продукції, для чого підсумовуються в грошовій оцінці всі види виробничих ресурсів, використовуваних в їх виробництві, і визначається доля кожного господарського учасника формування. Для визначення ресурсного потенціалу по господарських учасниках сільськогосподарського

блоку вертикально-інтегрованої структури пропонуємо використовувати наступну методику відносно зерно продуктового комплексу:

$$\hat{I}\hat{D}\hat{I} = \hat{E}_C \times \hat{A} + \hat{E}_{i\hat{A}\hat{O}} \times \hat{I}\hat{A}\hat{O} + \hat{E}_x \times \times + \hat{E}_{i\hat{I}} \times \hat{I}_I + \hat{E}_{i\hat{A}} \times \hat{A}_{i\hat{A}}, \quad (1)$$

де; ОРП – оцінка ресурсного потенціалу з розрахунку на 100 га сільгоспугідь по підрозділу, тис. грн.; Б – бал оцінки сільгоспугідь в підрозділі (бонітет ґрунтів / розрахунковий рентний дохід земельної ділянки); ОВФ – вартість основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення з розрахунку на 100 га сільгоспугідь в підрозділі, в тис. грн.; Ч – чисельність працівників сільськогосподарства (відповідного профілю) з розрахунку на 100 га сільгоспугідь в підрозділі, чол.; O_{II} – показник суми річних опадів по конкретному підрозділу, см.;

$V_{об}$ – вартість оборотних коштів з розрахунку на 100 га сільгоспугідь в підрозділі, в тис. грн.; K_3 ; $K_{овф}$; $K_ч$; $K_{оп}$; $K_{об}$; – коефіцієнти регресії, міра впливу відмінностей як земля, забезпеченості основними і оборотними фондами, трудовими ресурсами, рівня річних опадів на обсяг виробництва продукції з 100 га сільгоспугідь.

Висновки. Тому, на основі аналізу комплексу проблем організації системи розподільних стосунків між учасниками вертикально-інтегрованого формування в АПК нами пропонується вдосконалення основних її напрямків, а саме: вдосконалення методики обґрунтування первинних норм і нормативів (нормативно-розподільної бази); уніфікація управлінської звітності учасників об'єднання, розвиток механізму внутрішнього обліку і звітності; вдосконалення договірної системи, розробка кодексу корпоративної поведінки; розвиток системи фінансово-економічного планування (бюджетування); впорядкування системи внутрішньогрупових взаєморозрахунків, формування і розподіл прибутку, централізованих фондів; впровадження ефективної системи оплати праці працівників від госпрозрахункового доходу, прогресивної системи; перерозподіл функціональних областей і повноважень по управлінню внутрішньогруповими потоками (фінансовими, матеріальними, інформаційними); оптимізація

центрів відповідальності; оптимізація дивідендної політики об'єднання, системи податкового планування; розробка претензійного механізму, як що перевищують системи економічних санкцій; впровадження і розвиток механізмів внутрішнього госпрозрахунку; оптимізація рівня централізації управління змінно-розподільчими відносинами; розвиток механізмів майнової взаємозалежності учасників об'єднання (структури власності).

З урахуванням усіх запропонованих напрямків паритетного механізму розподільчих відносин дозволить підвищити конкурентоспроможність підприємств агропромислового виробництва.

Аннотація: В статті розглянута система розподільчих відносин учасників інтеграційного процесу підкомплексу АПК на основі застосування інтеграційних механізмів і обґрунтування заходів по забезпеченню еквівалентності розподільчих відносин інтегрованих формувань, направлених на підвищення їх конкурентоспроможності.

Summary: In the article the system of distributive relations of participants of integration process of sub complex APK is considered on the basis of application of integration mechanisms and ground of measures on providing of equivalence of distributive relations of the computer-integrated forming, directed on the increase of their competitiveness.

Література.

1. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року».
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. — 2-ге вид., доп. і перероблене. / В. Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
3. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектора / Б. Пасхавер // Економіка України. — 2007. — № 3. — С. 78 – 87.
4. Сільське господарство України: стат. щоріч. за 2009 рік / Держ. ком. статистики України ; під заг. керівництвом Ю. М. Остапчука. — К., 2010. — 366с.
5. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / за ред. П. Т. Саблука. — К. : ІАЕ, 2000. — 556 с.